

Ks. prof. dr hab. Marian Bendza
Kierownik Katedry Historii Kościoła Powszechnego
i Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych
Wydział Teologiczny
Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie

Recenzja pracy doktorskiej

Ks. mgr Ryszarda Matejuka

pt.: „Doświadczenie misterium Eucharystii według Jerzego Klingera”

napisana pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Jarosława Moskałyka

Zakład: Teologii Dogmatycznej, Fundamentalnej i Ekumenizmu

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wprowadzenie

Recenzowana praca zasługuje na uwagę przynajmniej z dwóch ważkich powodów. Po pierwsze, dotyczy Eucharystii, stanowiącej serce i istotę Prawosławia. Pisanie o Eucharystii w Prawosławiu nie jest łatwe, ponieważ Ojcowie greccy nie stworzyli odrębnego traktatu o Eucharystii i ich nauka rozszkana jest w szeregu różnych pism. Bezpośrednim tego powodem było niewystępowanie na Wschodzie herezji atakujących realną obecność Chrystusa w Eucharystii. Nawet ruch staroobrzędowców w Rosji w XVII wieku nie wystąpił przeciwko Eucharystii, a jedynie uznając nieważność święceń kapłańskich w Rosyjskim Kościele Prawosławnym, tym samym odmówił możliwości sprawowania Eucharystii w aktualnej sytuacji eklezjalnej.

Ojcowie Kościoła określali Eucharystię jako $\mu\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ *mysterium* (tajemnicę) zjednoczenia z Chrystusem, *Θεία μυσταγωγία* *Boską mistagogię*, *mysterium rekapiitulujące ekonomię zbawienia*, wyrażając przez to istotę Kościoła zdążającego ku paruzji. Głosili, że misterium to dokonuje się mocą Ducha Świętego, a samą Eucharystię uważali za pokarm, będący lekarstwem nieśmiertelności. To Eucharystia przemienia ludzkie zgromadzenie w Kościół Boży i jest źródłem wszelkich struktur kościelnych.

Teologia prawosławna, wierna tradycji Ojców Kościoła, rozważania o Eucharystii rozpoczyna od Ostatniej Wieczerzy, rozpatrywanej w kontekście dziedzictwa Starego Testamentu, aby następnie przejść do takich problemów, jak anamnesticzny charakter

Eucharystii, cud eucharystyczny, Eucharystia jako ofiara, Eucharystia jako zstąpienie Ducha Świętego, kosmiczny i eschatologiczny wymiar Eucharystii, stosunek Eucharystii do innych sakramentów i do słowa, poświęcając zarazem dużo uwagi relacji Eucharystii do Kościoła.

1. Problematyka i struktura rozprawy

Eucharystia jest centralnym sakramentem i centralnym aktem Kościoła, konstytuującym Kościół, a więc jest szczególnym aktem eschatologicznym *κεντρική και η κατεξοχήν εσχολογική πράξη της Εκκλησίας*, oraz że wszystkie funkcje kościelne i inne czynności sakramentalne, wynikają z Eucharystii. „Teologia szkolna” nie nadaje właściwego charakteru przeżyciu tego, czym naprawdę jest Eucharystia w Kościele prawosławnym. Eucharystia stanowi serce zarówno całego procesu liturgicznego, jak i duchowości oraz teologii. W zstąpieniu Ducha Świętego Kościół prawosławny postrzega spełnienie zapowiedzianego przez Chrystusa, rzeczywiście bliskiego królestwa Bożego, na płaszczyźnie sakramentalnej. Królestwo to jest już teraz, właśnie w Eucharystii, znajdując swe spełnienie dla Kościoła.

Trudności prawosławnej sakramentologii wiązały się z niewłaściwym podejściem do sakramentu Eucharystii. Nauka o Eucharystii jako o jednym z sakramentów budzi nieporozumienia. Szkolna teologia, często pozostająca pod wpływem poglądów zachodnich, niestety, zupełnie nie odczuwa tego problemu. A przecież w stosunku do Eucharystii wszystkie inne sakramenty mają charakter instrumentalny. Chrzest i bierzmowanie odkrywają dostęp do Eucharystii, pokuta pozwala znowu przyjmować Ciało i Krew Pańską, poprzez małżeństwo mąż i żona w swym nowym stanie są dopuszczeni do komunii, przez namaszczenie Kościół modli się, aby nie został przerwany udział chorego w Uczcie Pańskiej, a kapłaństwo istnieje celem sprawowania Eucharystii (stąd szczególna rola materii eucharystycznej – chleba, wina i wody – w poświęceniach).

Eucharystia jest więc *μυστήριον των μυστηρίων sakramentem sakramentów*, centralnym sakramentem Kościoła, źródłem innych czynności sakramentalnych. Życie i działanie każdego członka Kościoła znajduje wyraz w zgromadzeniu eucharystycznym. Szczyt życia chrześcijańskiego ma miejsce w tajemnicy Eucharystii, owocu niezniszczalności, w Ciele, które okazało się silniejszym od śmierci. Stąd odłączenie od Eucharystii jest odłączeniem od Kościoła, gdyż zgromadzenie eucharystyczne jest wyrażeniem Kościoła w Jego pełni.

O. Sergiusz Bułgakow odróżnił sakramenty Ewangelii – Chrzest i Eucharystię – od pozostałych. Wszystkie inne ustanowione są przez Kościół w oparciu o Pismo Święte. Opinia

metropolity Makarego głosząca, że Chrystus bezpośrednio ustanowił wszystkie sakramenty (co jest powtórzeniem tezy dogmatycznej Zachodu), nie może zostać przyjęta ponieważ pierwotny Kościół nie posiadał sprecyzowanej nauki o sakramentach, a poza tym nie można wykazać, że w czasach apostołskich istniały sakramenty małżeństwa i namaszczenia chorych w ich obecnym sensie. Chrystus założył jednak nie sakramenty a Kościół. Kościół został założony w całej swej pełni i wszystko, co w nim istnieje powstało z woli Bożej. W tym sensie sakramenty są nieoddzielne od Kościoła i ustanowione przez Boga, gdyż Bóg założył Kościół i Kościół jest Ciałem Chrystusa. Każdorazowo, gdy są sprawowane sakramenty, są one ustanawiane na nowo przez Kościół. Jest to równocześnie akcja zamienna – Kościół ustanowił sakrament i sakrament stanowi Kościół. W sakramentach i sakramentaliach ujawnia się epikletyczna struktura Kościoła, nieustanne przyzywanie Ducha Świętego, który przemienia materię tego świata.

Drugim ważkim powodem jest osoba ks. profesora Jerzego Klingera, niewątpliwie największego polskiego teologa prawosławnego ostatnich czasów. Ks. Klinger był nie tylko teologiem, miał szerokie zainteresowania, jak literatura piękna, filozofia, sztuka, był także poetą i to dwujęzycznym, gdyż pisał wiersze w językach polskim i rosyjskim. Piszący tę recenzję poczytuje sobie za zaszczyt, że był uczniem ks. Klingera, którego spuścizna zasługuje na poważne analizy.

2. Ocena formalna i merytoryczna pracy

Recenzowana praca składa się z trzech rozdziałów, omawiających kolejno Eucharystię jako wartość nadrzędną dla chrześcijanina, charakter wschodniego dziedzictwa liturgicznego, odmienną percepcję samej Eucharystii oraz problem interkom unii.

Należy podkreślić, że autor pracy przeprowadził bardzo dobrą analizę nauki Prawosławia o Eucharystii, a także dobrze omówił rolę Eucharystii w życiu Kościoła prawosławnego. Ukazana w recenzowanej pracy panorama nauki o Eucharystii wskazuje na dobre zaznajomienie się ks. Ryszarda Matejuka z pracami teologicznymi nie tylko ks. Jerzego Klingera.

Autor nie ustrzegł się jednak przed kilkoma niedociągnięciami tak w sferze faktograficznej, jak i bibliograficznej.

Przede wszystkim wydaje mi się, że w samym tytule pracy należało zaznaczyć, że Jerzy Klinger był duchownym prawosławnym. Brak tej informacji może być zrozumiany, że chodzi tu o osobę świecką.

Na s. 3 w przypisie 1 autor podał, że ks. Jerzy Klinger urodził się w Kijowie, gdy tymczasem urodził się w Smoleńsku. Ojciec ks. Klingera, Witold Klinger, był profesorem filologii klasycznej w Uniwersytecie Kijowskim, ale jego syn urodził się w zupełnie innym mieście.

Szczególną rolę w kształtowaniu się teologii ks. Klingera odegrały pisma Ojców Kościoła oraz przedstawicieli tak zwanego renesansu religijnego w Rosji, jak ks. Mikołaj Afanasjew, ks. Sergiusz Bułgakow, Paul Evdokimov, ks. Aleksander Schmemann i ks. John Meyendorff. Niektórych przedstawicieli owego renesansu ks. Klinger znał osobiście i utrzymywał z nimi bliskie kontakty.

W recenzowanej pracy nie ma bezpośrednich odniesień do prac ks. Afanasjewa, jak „Kościół Ducha Świętego”, „Trapieza Gospodnia” i „Służenije mirian w Cerkwi”, a także ks. Sergiusza Bułgakowa „Jewcharisticzeskij dogmat”. Autor analizuje te prace przez pryzmat tekstów ks. Klingera. Otóż uważam, że należało sięgnąć bezpośrednio do tekstów tych autorów i ukazać szczegółowo ich wpływ na myśl ks. Klingera.

Autor nie wykorzystał także prac autorów polskich. Cytuje, co prawda, pracę ks. Jana Gajka jako maszynopis bibliotek KUL, podczas gdy praca ta ukazała się drukiem w Warszawie w 1984 roku. Poza tym w dwóch innych pracach tegoż autora są odniesienia do poglądów ks. Klingera, zwłaszcza „Il misterio della Chiesa”, opublikowanej w Rzymie w 1983 roku.

Autor recenzowanej pracy nie wykorzystał także dwóch opracowań ks. Henryka Paprockiego, które zawierają bezpośrednie odniesienia do myśli ks. Klingera, a poza tym przedstawiają naukę Kościoła prawosławnego o Eucharystii. Są to prace: „Eucharystia w prawosławiu”, [w:] „Eucharystia w dialogu ekumenicznym” (Warszawa 1989, s. 27-121) i „Misterium Eucharystii” (Kraków 2010). Zwłaszcza pierwsza z nich powinna być wykorzystana w pracy traktującej o rozumieniu Eucharystii przez Prawosławie.

Wniosek końcowy

Należy jednak stwierdzić, że ks. Matejuk przygotował pracę zasługującą na przyjęcie jej i dołożył starań, żeby obiektywnie ukazać miejsce Eucharystii w doktrynie Kościoła prawosławnego.

Przedstawione sugestie i rodzące się wątpliwości wymagają z pewnością korekt i uzupełnień przed publikacją dysertacji, nie stanowią jednak przeszkód, by stwierdzić, że recenzowana rozprawa zarówno od strony merytorycznej jak i formalnej, spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim przez obowiązujące prawodawstwo dotyczące stopni naukowych. Dlatego też przedkładam Papieskiemu Wydziałowi Teologicznemu w Warszawie

wniosek o dopuszczenie ks. mgr Ryszarda Matejuka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, dn. 21 września 2016 r.

Ks. M. Bieda